

yayımlanmıştır (*el-Keşf'an menâhici'l-edille fi 'akâ'idî'l-mille*, Beyrut 1998).

el-Keşf, Marcus Joseph Müller tarafından Almanca'ya tercüme edilerek *Philosophie und theologie von Averroes* adıyla yayımlanmıştır (Münich 1875). Daha sonra Pedro Manuel Alonso eseri *Teologia de Averroes, estudios et documentos* başlığı ile İspanyolca'ya çevirmiştir (Madrid-Granada 1947). Bu çeviri düşünürün 800. ölüm yıldönümü vesilesiyle yeniden neşredilmiştir. Abdülmeccid el-Gannûşî, Sorbonne'da hazırladığı doktora teziyle birlikte eseri Fransızca'ya tercüme etmiştir (Sorbonne, Thèses de doctorat, 158). *el-Keşf, Faslı'l makâl* ile birlikte 1926 yılında Nevzat Ayasbeyoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de çok daha sonra yayımlanabilmiştir (*İbn Rüşd'ün Felsefesi*, Ankara 1955). Her iki eser Süleyman Uludağ tarafından yeniden Türkçe'ye çevrilmiştir (*Felsefe-Din İlişkileri*, İstanbul 1985).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *el-Keşf* (nşr. Mahmûd Kâsım), Kahire 1964, tür.yer.; a.mlf., *Faslı'l-makâl: Felsefe ve Din İlişkisi* (trc. Bekir Karlığa), İstanbul 1992, neşredenin girişi, s. 59; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûn-ü'l-embâ*, s. 532; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzi'l-akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1399-1403/1979-83, VI, 212; VII, 345-347; X, 242, 298-300; a.mlf., *Beyânü tel-bîsi'l-Cehmiyye* (nşr. Muhammed b. Kâsım), Mekke 1391/1971, I, 24, 30, 176, 360, 366; E. Renan, *Averroës et l'averroïsme*, Paris 1867, s. 462; L. Gauthier, *Ibn Rochd*, Paris 1948, s. 17-40; Mahmûd Kâsım, *İbn Rüşd ve felsefetühü'd-diniyye*, Kahire 1969, s. 62-76; Mâcid Fahrî, *İbn Rüşd: Feylesüfu Kurtuba*, Beyrut 1986, s. 26-37; Cemâleddin el-Alevî, *el-Metn'ü'r-Rüşdi*, Dârülbeyzâ 1986, s. 96-97; M. Yûsuf Mûsâ, *Beyne'd-din ve'l-felsefe fi re'yi İbn Rüşd ve felâsîfeti'l-'aşri'l-vasîf*, Beyrut 1408/1988, s. 89-110; Mustafa Çağrıncı, "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzâlî-İbn Rüşd Tartışması", *İTED*, IX (1995), s. 78-126; R. Arnaldez, "İbn Rüşd", *El²* (İng.), III, 911.

H. BEKİR KARLIĞA

el-KEŞF ve'l-BEYÂN

(الكشف والبيان)

Sa'lebî'nin

(ö. 427/1035)

Kur'an-ı Kerim tefsiri

(bk. SA'LEBÎ).

KEŞFİ MEHMED ÇELEBİ

(ö. 931/1525)

Yavuz Sultan Selim'in seferlerini konu alan *Selîmnâme*'nin yazarı, Osmanlı tarihçisi

(bk. SELİMNÂME).

KEŞFÜ'İ-ESRÂR

(كشف الأسرار)

Reşidüddin-i Meybüdü'nin

(ö. 520/1126'dan sonra)

Farsça tasavvufî Kur'an tefsiri.

Ebü'l-Fazl Reşidüddin Ahmed b. Ebû Saîd el-Meybüdü el-Yezdî'nin hayatı hakkında İran'ın Yezd şehrinin Meybûd kasabasında yaşadığı dışında bilgi bulunmamaktadır. Babası Cemâlül-İslâm Ebû Saîd âlim bir kişi idi. Meybüdü tefsir, hadis, tasavvuf, şiir ve tarihe olan vukufundan dolayı fahrül-İslâm, tâcü'l-eimme ve şeyhül'imâm gibi unvanlarla anılmış, tefsirini yazdığı 520 (1126) yılından sonra vefat etmiştir.

Tam adı *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr* olan eser, muhtemelen müellifin hayatına dair bilgi bulunmadığından bazı kaynaklarda Sa'deddin et-Teftâzânî'ye veya Hâce Abdullah Herevî'ye nisbet edilmiştir. Eser, döneminin Farsça'sı açısından olduğu kadar ilk tasavvufî tefsirlerden olması bakımından da önemlidir. Müellif eserin girişinde Herevî'nin günümüze ulaşmayan, ancak kaynaklarda çok veciz olduğu kaydedilen tefsirini görüp okuduğunu ve onu şerhetmek istediğini söyler. Meybüdü birkaç âyeti "meclis" adıyla bir araya getirmiş, her âyeti tefsir ederken üç aşamalı (nevet) bir metot izlemiştir. Eser bu şekilde 455 meclisten meydana gelmekte olup bu metodun müellife mi yoksa eserini örnek aldığı Herevî'ye mi ait olduğu belli değildir.

Meybüdü ilk aşamada ele aldığı âyetin Farsça çevirisini vermiş, ikinci aşamada âyeti diğer eserlerden de yararlanarak yorumlamış, meşhur kuraatleri, âyetlerin nüzül sebeplerini ve ilgili hükümleri açıklamıştır. Üçüncü aşamada ise âyetin tasavvufî tefsirini yapmıştır. Bu sırada daha önce yaşamış sûflerin sözlerine, şiir ve menkıbelerine de geniş yer vermiştir.

Keşfü'l-esrâr'ın Türkiye, İran ve Afganistan'da mevcut nüshaları üzerinde ilk çalışmaları yapan Ali Asgar Hikmet, eserin en iyi nüshası olduğunu tesbit ettiği Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmayı (Yenicami, nr. 43) on cilt halinde yayımlamış (I, Tahran 1331 hş./1952; II, Tahran 1338 hş./1959; III-X, Tahran 1339 hş./1960), eser daha sonra üç defa daha basılmıştır (1334 hş./1955, 1357 hş./1978, 1361 hş./1982). Kitabın indeksi Muhammed Cevâd tarafından hazırlanmıştır (*Fihrist-i Tefsir-i Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr*, Tahran 1363 hş.). Eser üzerinde seçme ve ince-

leme niteliğinde bazı çalışmalar da yapılmıştır (Rızâ Enzâbî Nejâd, *Güzide-i Tefsir-i Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr* [Tahran 1364 hş.]); Muhammed Mehdi Rükni, *Le'ât'if ez Kur'an-ı Kerim ber Güzide-i Keşfü'l-esrâr* (Tahran 1365 hş.); Habîbulah Âmûzgâr, *Tefsir-i Edebî ve 'İrfânî-yi Kur'an-ı Mecîd* (Tahran 1360 hş.).

Meybüdü'nin Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (nr. 7813) bulunan *el-Fuşûl fî ahvâli'l-ümerâ'* ve *s-sâdâti ve'l-kuğât* adlı risâlesi Muhammed Takî Dânişpejûh tarafından yayımlanmıştır (*Ferheng-i İrân-zemîn*, Tahran 1348 hş., XVI, 44-89). Bu eserde de *Keşfü'l-esrâr*'da olduğu gibi konuları açıklamak için âyet, hadis, şiir ve menkıbelere yer verilmiştir. Müellifin kaynaklarda adı geçen *Erba'in Hadîs* adlı kitabı günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Reşidüddin-i Meybüdü, *Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr* (nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1371 hş., neşredenin girişi, I, e-z; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1396/1976, s. 58; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1478; Storey, *Persian Literature*, I, 1190-1191; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 986; Safâ, *Edebiyyât*, II, 257, 930-932; a.mlf., *Gencine-i Sühan*, Tahran 1363 hş., II, 119-123; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 119-130; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessirün*, Tahran 1373 hş., s. 588-593; Mustafa Makribî, "Keşfü'l-esrâr ve 'uddetü'l-ibrâr", *Reh-nümâ-yi Kitâb*, II/2, Tahran 1959, s. 407-409; Abdülvahap Yıldız, "Meybüdü (ö. 570/1174)'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Tasavvuf*, sy. 8, Ankara 2002, s. 63-77; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XXVI, 468.

RIZA KURTULUŞ

KEŞFÜ ESRÂRÎ'İ-BÂTİNİYYE

(كشف أسرار الباطنية)

İbn Mâlik el-Hammâdî'nin

(ö. 470/1077[?])

Bâtınîler ve Karmatîler'e dair risâlesi.

İsmâiliyye mezhebine mensup Suleyhîler devrinde yaşayan müellif Ebû Abdullah Muhammed b. Mâlik b. Ebû'l-Fezâil el-Hammâdî el-Yemânî'nin hayatı hakkında bilgi yoktur. Tam adı *Keşfü esrârî'l-Bâtîniyye ve ahbârî'l-Qarâmiya* olan kitap, yazarının ifadesine göre kuruluş, işleyiş ve metodundaki gizlilik sebebiyle diğer mezhep mensuplarının tecessüs odağı olan Bâtîniğin gizliliklerini ortaya çıkarma gayretlerinin bir ürünüdür. İbn Mâlik, yaklaşık kırk sayfa hacmindeki eserinin başında "Suleyhî kişi" diye bahsettiği Ali b. Muhammed (ö. 473/1080) hakkında çirkin iddialar duyduğunu, fakat bunları ileri sürenlerin kanıtlarının bulun-

KEŞFÜ ESRÂRİ'İ-BÂTİNİYYE

madığını, bu sebeple sırlarını ve kitaplarının muhtevasını öğrenip konunun iç yüzüne vâkıf olmak amacıyla onun mezhebine girmenin gerektiği kanaatine vardığını belirtir. Hammâdî, İsmâiliyye mezhebine girip onların prensiplerini öğrendikten sonra Yemen'deki liderleri olan Ali b. Muhammed'in küfür ve dalâlet ehlinde biri olduğunu ortaya koymak için eserini yazdığını ifade eder.

Keşfü esrârî'l-Bâtiniyye, Bâtinî İsmâilîler'in telkin esasları hakkında bilgi veren bir mukaddimededen sonra mezhebin kuruluşuna kısaca temas eden bir bölümle Bâtinî Karmatîler'in önde gelen bazı liderlerinin faaliyetlerini anlatan ikinci bir bölümden oluşur. Mukaddimede Ali b. Muhammed'in, "me'zûn dâî" denilen vekilleri ve insanları mezhebe kazandırmaya çalışan (mükelleb) dâîleri bulunduğunu söyleyen Hammâdî, özellikle ikinci grubun tuzaklarına düşürdükleri kimselere Kur'an ve Sünnet'in zâhir ve bâtını olduğu, avamın gereksiz yere sıkıntılara katıldığı yolunda telkinde bulduklarını kaydeder ve adaylarda gördükleri kabiliyete göre mezhebin sırlarını açıkladıklarını belirtir. Mezhebe girecek kişiye namazın da tıpkı zekât gibi yılda bir defa eda edilmesinin yeterli olduğu anlatılır. Namaz, zekât, oruç ve haccin zâhirinin yanı sıra bâtınının da bulunduğu, namazla zekâtın bâtını mânada Muhammed ve Ali sevgisine işaret ettiği, onları sevenlerin bu vazifeleri yerine getirmiş sayılacakları iddia edilir. İbadet için temizliğin, ayrıca namaz ve oruç gibi dinî mükellefiyetlerin kaldırılması amacıyla "necvâ" denilen 12 dinarlık ödeme yapılması önerilir. Gerekli şartlar yerine getirildikten sonra A'râf sûresindeki âyetten (7/157) hareketle adayın üzerindeki yüklerin kaldırıldığı ve zincirlerinin kırıldığı belirtilir. Allah'ın Kur'an'da haram kıldığı şarap ve kumardan maksadın Hz. Ali'ye muhalefet eden Ebû Bekir ve Ömer olduğu ileri sürülerek onlara sevgi duyulmaması şartıyla içki ile kumarın bir sakınca taşımadığı ifade edilir. Bu telkinleri yapan dâîler uzaktan münasebet kurarak bazı âyetleri de delil olarak kullanır. Risâlede daha sonra Bâtinî - Karmatî dâînin, mezhebine kazandırmak istediği kişiye dünyada iken cennete girmenin mümkün olduğunu söylediği belirtilir ve aday, 12 dinarlık ödemeyi de kapsayan bazı şartları yerine getirerek "el-meşhedü'l-a'zam" adı verilen, içki ile toplu fuşşun hâkim olduğu toplantılara katılma hakkını kazanır; böylece dinin gerektirdiği her türlü yükümlülükten kur-

ularak tam bir bâtını olduğu zikredilir. Söz konusu ettiği hususların kesin bilgi ve müşahedelerine dayandığını bildiren ve bunların doğruluğu konusunda Allah'ı şahit tutan müellif, aksini iddia edenlerin yalancı ve lânete müstahak kimseler olduğunu kaydeder. Risâlenin devamında Bâtinî - Karmatî davetinin Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh ile başladığı belirtilir ve onun faaliyetlerine kısaca temas edilir. Daha sonraki bölümde Ebû Saîd el-Cennâbî, Hasan b. Mihrân ve Ali b. Fazl'ın şahsiyetleri anlatılır ve faaliyetlerinden söz edilir. Hammâdî risâlenin sonunda Ali b. Muhammed es-Suleyhî'ye dair bilgi verir.

Hammâdî'nin eserinin ilk baskısında gerek risâlenin nâşiri İzzet Attâr'ın gerekse bu neşir için yedi sayfalık bir sunuş yazısı kaleme alan M. Zâhid Kevserî'nin kitap ve müellifi hakkındaki övgülerinin tamamına katılmak mümkün değildir. Risâlenin birçok yerinde bâriz tarihî hatalar göze çarpmaktadır. Meselâ Abdullah b. Meymûn ile babası Meymûn el-Kaddâh yer yer birbirine karıştırılmakta ve Abdullah b. Meymûn'un 276 (889) yılında Kûfe'de ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (s. 17). Meymûn el-Kaddâh ve oğlu Abdullah'ın Ca'fer es-Sâdık'ın çağdaşları olduğu, Abdullah b. Meymûn'un ondan rivayette bulunduğu dikkate alındığında müellifin verdiği bilgilerle bir asırlık bir fark ortaya çıkmaktadır. Ebû Saîd el-Cennâbî ile oğlu Ebû Tâhir el-Cennâbî'yi de birbirine karıştıran Hammâdî, 317 (929) yılında Ebû Tâhir el-Cennâbî tarafından gerçekleştirilen Kâbe baskınına 301'de (913-14) ölen babası Ebû Saîd'e nisbet etmektedir (s. 33). Bununla birlikte eser özellikle Yemen'deki Bâtinî İsmâiliyye'ye dair önemli kaynaklardan biridir. Bâtinîlerin mezheplerine davet yöntemleriyle ilgili verilen bilgilerin bu alanda araştırma yapacak kimseler için faydalı olacağı belirtilmiştir.

Keşfü esrârî'l-Bâtiniyye'nin ilk neşri (bk. bibl.), bazı dip notlarının eklenmesiyle Süheyl Zekkâr tarafından *Ahbârü'l-Şarâmiya*'da tekrarlanmıştır (Dimaşk 1402/1982, s. 201-251). Eserin diğer bir neşrini Muhammed Zeynühüm Muhammed Azb gerçekleştirmiştir (Kahire 1986). İsmail Hatip Erzen'in ilk baskısından Türkçe'ye çevirdiği eserin başında Ahmet Hamdi Akseki'nin önsözü, sonunda da mütercimnin elli sayfalık ilâveleri yer almaktadır (*Bâtinîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü*, Ankara 1948).

BİBLİYOGRAFYA :

Hammâdî, *Keşfü esrârî'l-Bâtiniyye* (nşr. İzzet Attâr), Kahire 1357/1939; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 16.

AVNİ İLHAN

KEŞFÜ'İ-HAFÂ

(كشف الخفاء)

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî'nin
(ö. 1162/1749)
halk arasında hadis diye yaygın olan
rivayetlere dair eseri.

Tam adı *Keşfü'l-hafâ*' ve *müzilü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs* olup halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlerden hangisinin sahih hadis, hangisinin uydurma rivayet, vecize, atasözü, hikmetli söz olduğunu belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Büyük ölçüde Şemseddin es-Sehâvî'nin *el-Makâşidü'l-Hasene*'sine dayanıp onu ihtisar eden ve içine aldığı 3281 rivayetle benzeri çalışmaların en kapsamlısı olan eserde yalnız hadisi nakleden sahâbî ve hadisi eserine alan müellif zikredilmiş, muteber hadis imamlarının kitaplarından bazı bilgiler eklenmiştir. Aclûnî, sık sık kullandığı "kâle fi'l-asi" ifadesiyle Sehâvî'nin adı geçen eserine atıfta bulunmuştur. Ayrıca temel hadis kaynaklarının yanı sıra Ebû Nuaym'in *Hilyetü'l-evliyâ*'ı, Beyhâkî'nin *Şu'abü'l-İmân*'ı, Radiyyüddin es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Le'âlî'l-menşûre*'si, Süyûtî'nin *ed-Dürrerü'l-mütneşire*'si, İbnü'd-Deyba'nın *Temyüzü't-tayyib mine'l-habîş*'i, Ali el-Kârî'nin *el-Esrârü'l-merfû'a'sı*, Necmeddin el-Gazzî'nin *İtkânü mâ yahsün mine'l-ahbârî'd-dâ'ireti 'ale'l-elsün*'ü gibi eserlerden yararlanmıştır.

Rivayetlerin alfabetik olarak düzenlendiği kitapta kısa metinlerin tamamı, uzun olanların ilk cümlesi kaydedilmiş, ardından bunların değerlendirilmesine geçilerek önce rivayetin bulunduğu kaynak, hangi sahâbî tarafından hangi lafızla rivayet edildiği gösterilmiş, hadisin merfû, mevkuf veya maktû, isnadının sahih, hasen, zayıf, mürsel ya da muttasıl olduğu belirtilmiştir. Uzun da olsa hadislerin tamamı nakledilmiş, hadis niteliği taşımayan sözlerin kime ait olduğu biliniyorsa bu husus bildirilmiş, rivayetin anlamı ve garîb kelimeleri açıklanmış, fikhî hadislerde bazan mezheplerin görüşleri de zikredilmiştir. Aclûnî rivayetleri değerlendirirken çoğunlukla önceki âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Bazan bunları